17/05/2019

Τι γνωρίζουμε για τα Βυζαντινά μολυβδόβουλλα

/ Ιστορία - Εθνικά Θέματα

Τα μολυβδόβουλλα, οι μολύβδινες σφραγίδες ή βούλλες, τα οποία μελετά η Σφραγιστική, εξασφάλιζαν το απόρρητο των εγγράφων και πιστοποιούσαν την αυθεντικότητά τους. Οι επιγραφές και οι παραστάσεις των μολυβδόβουλλων συνθέτουν ένα πολύχρωμο σκηνικό και αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τον βίο και τον πολιτισμό των Βυζαντινών.

Image not found or type unknown

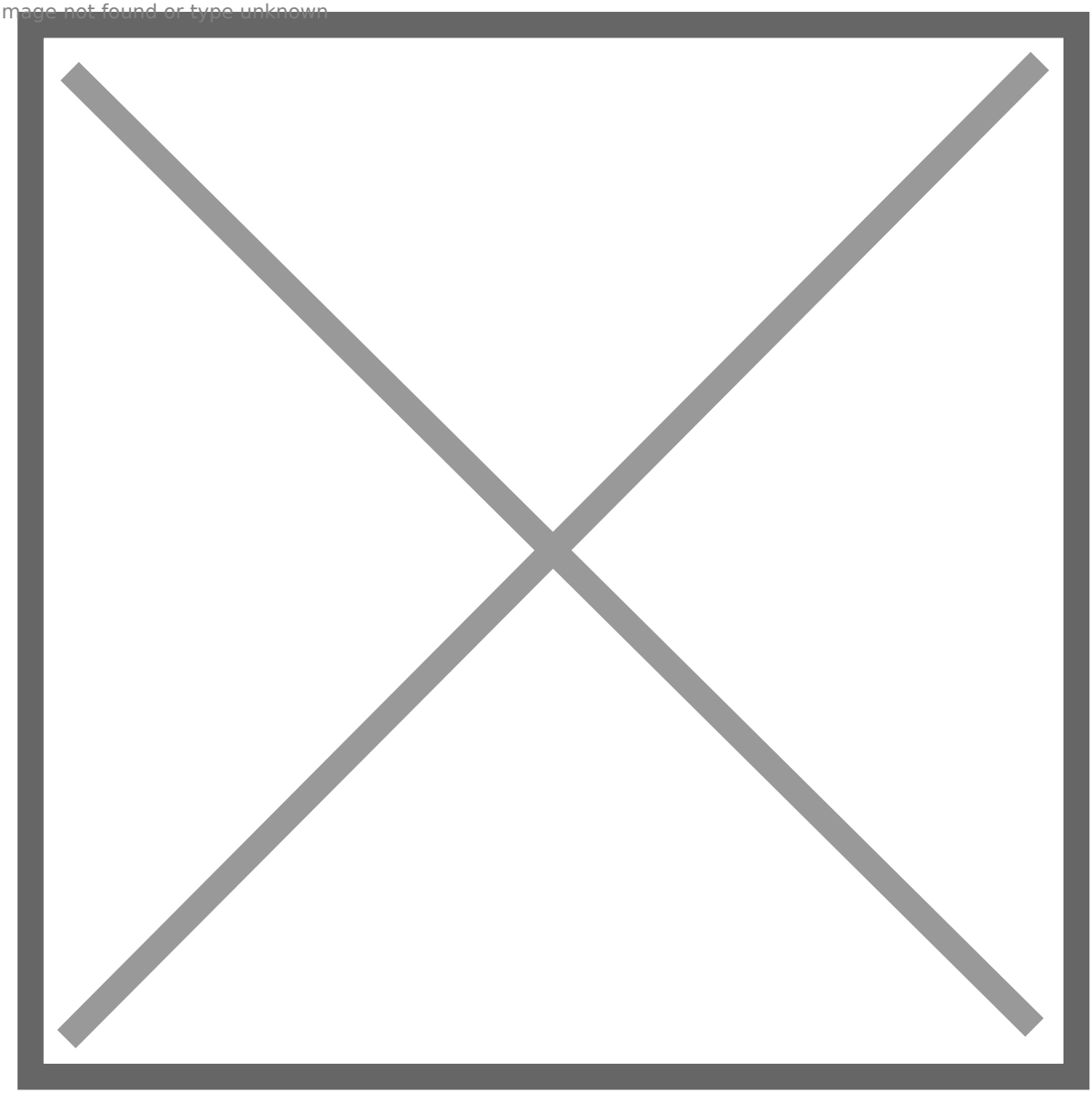

Μολυβδόβουλλο Μιχαήλ διοικητού (8ος/9ος αι.)

Αντικείμενο μελέτης της Σφραγιστικής είναι οι σφραγίδες και κατά κύριο λόγο τα μολυβδόβουλλα, οι μολύβδινες σφραγίδες. Η Σφραγιστική, συγγενής με την Νομισματική, αποτελεί αυτόνομη επιστήμη, που αναπτύχθηκε από τα τέλη του 19ου αι. Τα μολυβδόβουλλα, οι μολύβδινες σφραγίδες ή βούλλες, που εξασφάλιζαν το απόρρητο και πιστοποιούσαν την αυθεντικότητα της ιδιωτικής αλληλογραφίας, αλλά και των επισήμων εγγράφων, χρησιμοποιήθηκαν ευρύτατα στο Βυζάντιο από όλες τις κοινωνικές και επαγγελματικές τάξεις.

Μολύβδινες βούλλες σφράγιζαν την αλληλογραφία -ιδιωτική και υπηρεσιακή- κάθε είδους κεντρικών ή επαρχιακών, κρατικών και εκκλησιαστικών αξιωματούχων, αλλά και απλών ιδιωτών. Επίσης, τα μολυβδόβουλλα επιβεβαίωναν το γνήσιο της

υπογραφής του αποστολέα, καθώς πολλές φορές αυτή καθ’ εαυτή η υπογραφή παραλειπόταν. Τέλος, με μολύβδινες βούλλες σφραγίζονταν δέματα εμπορευμάτων, κατά κύριο λόγο μονοπωλιακών ειδών, που προορίζονταν για εξωτερικό εμπόριο και περνούσαν από τελωνειακό έλεγχο.

Ανοιχτό βιβλίο

Οι βυζαντινές βούλλες ως ψηφίδες συνθέτουν ένα πολύχρωμο σκηνικό και συνιστούν ανοικτό βιβλίο πληροφόρησης για τον βίο και τον πολιτισμό των Βυζαντινών, καθώς το Βυζάντιο αποτελούσε την πεμπτουσία της γραφειοκρατίας, αλλά και της ιδιωτικής επιστολογραφίας, μια και η αλληλογραφία ήταν η κυρίαρχη μορφή επικοινωνίας. Και βέβαια, οι επιγραφές και οι παραστάσεις των μολυβδοβούλλων αποκαλύπτουν μίαν ακόμη πτυχή της βαθιάς θρησκευτικής πίστης των Βυζαντινών. Οι εικονογραφικές και επιγραφικές επιλογές σε αυτά καθορίζονται από τον τρόπο του σκέπτεσθαι του ίδιου του Βυζαντινού, που διαποτίζεται από θεοκρατικές αντιλήψεις. Όποιος και αν είναι ο κάτοχος της βούλλας, είναι, όπως όλοι οι Βυζαντινοί, μέλος μίας κοινωνίας που διαπνέεται από το ελέω Θεού δόγμα. Με αυτή την αντίληψη διακινεί την αλληλογραφία του και τελικά τον εαυτό του, τους τίτλους, τα αξιώματά του και κάποτε τις φιλοδοξίες και τις επιδιώξεις του.

Τα μολυβδόβουλλα έχουν γίνει αντικείμενο πολυδιάστατης έρευνας. Η συμβολή τους είναι πολύ μεγάλη στην μελέτη: α. της βυζαντινής προσωπογραφίας και γενεαλογίας, β. της δαιδαλώδους διοικητικής διάρθρωσης της αυτοκρατορίας, γ. της εξέλιξης των «θεμάτων» και άλλων μικρότερων διοικητικών επαρχιών, της περιφερειακής, δηλαδή, διοίκησης, δ. της εκκλησιαστικής ιστορίας μίας πόλης ή μίας ευρύτερης γεωγραφικής περιφέρειας, ε. της βυζαντινής εικονογραφίας. Το ισχυρό θρησκευτικό αίσθημα και το βαθύ υπόβαθρο χριστιανικής πίστης της βυζαντινής κοινωνίας βρήκαν στα μολυβδόβουλλα μίαν ακόμη πηγή έκφρασης. Ο Χριστός, η Θεοτόκος, Άγιοι και Αγγελοι, σκηνές και βέβαια επικλήσεις βοήθειας και προστασίας αποτελούν την βασική εικονογραφία και επιγραφική των βυζαντινών σφραγίδων. Ο κάτοχος της βούλλας αυτοαποκαλείται δούλος του Θεού, της Θεοτόκου ή του Αγίου Σταυρού, διατρανώνει την πίστη του και ζητεί προστασία από το Θείο. «Αγία Θεοτόκε, βοήθει, Μήτερ του Κυρίου ημών, βοήθει, Χριστέ σκέπε και σώζε, Κύριε Ιησού Χριστέ, βοήθει, Κύριε ο Θεός ημών, βοήθει» είναι μερικές από τις επιγραφές που απαντούν συχνότερα στα βυζαντινά μολυβδόβουλλα.

Image not found or type unknown

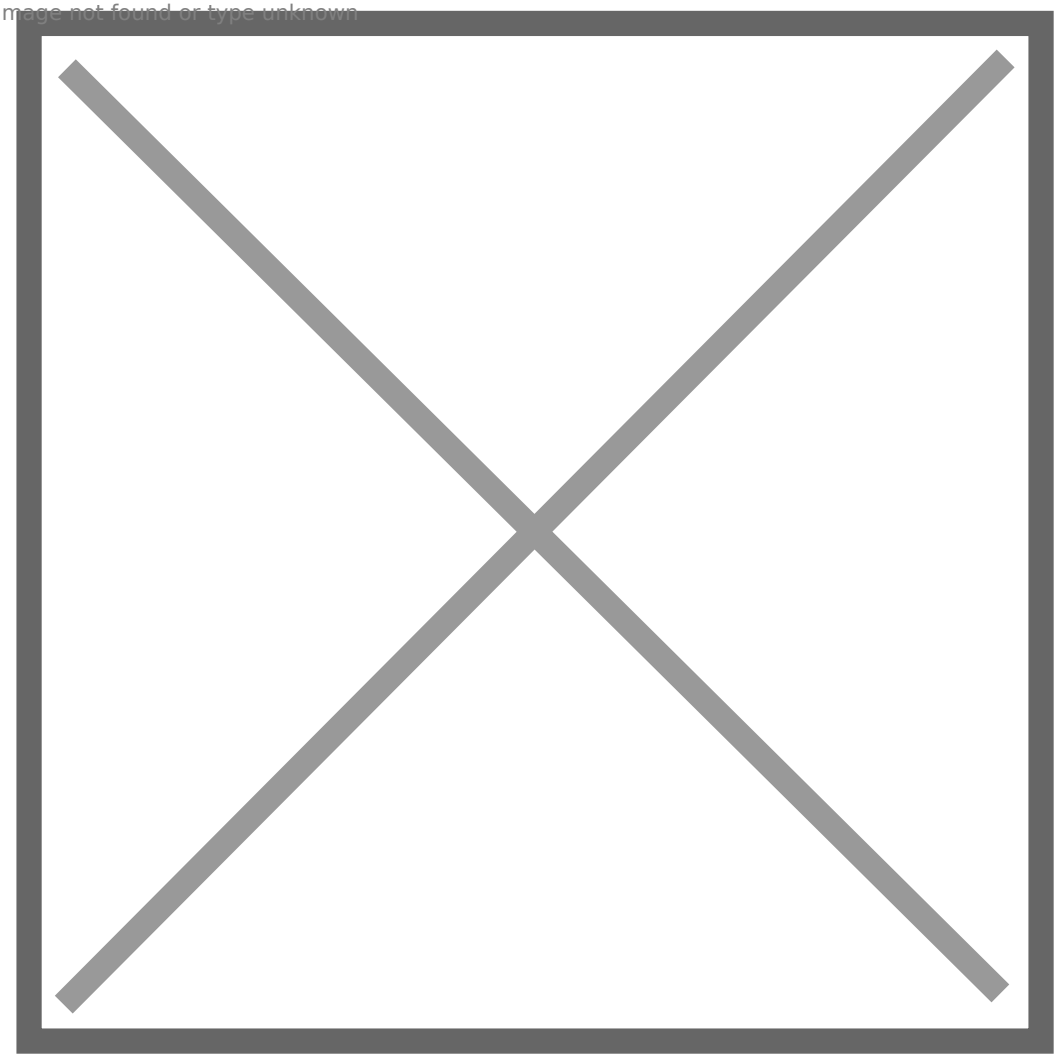

Μολυβδόβουλλο Θεόδωρου Μονομάχου, μαγίστρου (3ο τέταρτο 11ου αι.)

Οι κατηγορίες των βυζαντινών σφραγίδων

Οι βασικές κατηγορίες στις οποίες μπορεί να επιμερισθεί το υλικό των βυζαντινών σφραγίδων είναι οι παρακάτω:

Α. Οι αυτοκρατορικές βούλλες

Χρυσές βούλλες, το βάρος των οποίων υπολογιζόταν σε σολίδους (χρυσά νομίσματα), επικύρωναν την επίσημη κρατική αλληλογραφία του Βυζαντινού βασιλέως. Ο αυτοκράτωρ σφράγιζε τα ιδιωτικά του έγγραφα και τα επίσημα αντίγραφα των χρυσοβούλλων του με μολύβδινες βούλλες και την αλληλογραφία του με μέλη της οικογένειάς του με κέρινες. Με μολύβδινες σφραγίδες εξασφάλιζαν το απόρρητο της ιδιωτικής τους αλληλογραφίας και οι γυναίκες του Αυτοκρατορικού Οίκου.

Τα αυτοκρατορικά μολυβδόβουλλα έχουν συνήθως εικονογραφία πανομοιότυπη με αυτή των νομισμάτων, αν και δεν λείπουν και οι περιπτώσεις μεγάλης απόκλισης ή

και πλήρους διαφοροποίησης του σφραγιστικού από τον νομισματικό τύπο. Αυτό συμβαίνει, διότι οι σφραγίδες αποτελούν περισσότερο ιδιωτικά αντικείμενα, προσωπικής χρήσης και περιορισμένης κυκλοφορίας, και επηρεάζονται από τις τρέχουσες πολιτικές και θρησκευτικές καταστάσεις. Το νόμισμα συνιστά την πεμπτουσία της έκφρασης της πολιτικής και αυτοκρατορικής προπαγάνδας, ενώ η βούλλα αποτελεί καθρέφτη επίκαιρων αντιλήψεων.

Η Αυτοκρατορική Γραμματεία ήταν μία αυστηρά οργανωμένη υπηρεσία του Παλατίου. Τα μέλη της, πρόσωπα της απολύτου εμπιστοσύνης του αυτοκράτορος, είχαν μεταξύ των άλλων αυλικών αξιωματούχων ιδιαίτερο κύρος, ασκούσαν ξεχωριστή επιρροή εντός του Παλατίου και συχνά ανέπτυσσαν μεγάλες πολιτικές φιλοδοξίες.

Image not found or type unknown

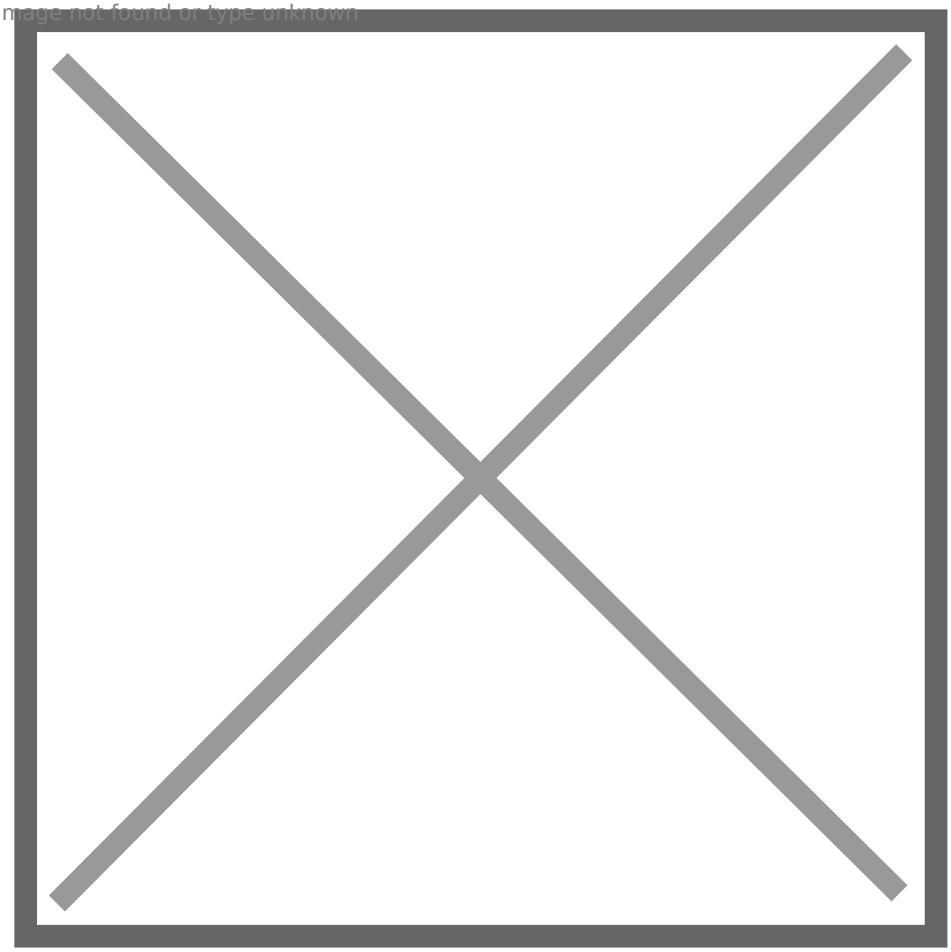

Μολυβδόβουλλο Λέοντος Διαβατηνού (1050 – 1060 μ.Χ.)

Β. Τα πατριαρχικά μολυβδόβουλλα

Οι Πατριάρχες του Βυζαντίου είχαν πλούσια αλληλογραφία, τόσο επίσημη και διεθνή, όσο και ιδιωτική. Η Γραμματεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης σφράγιζε με τις βούλλες των ανωτάτων εκκλησιαστικών αρχόντων την ταυτότητα και πιστότητα των εγγράφων τους. Μετά την

Αναστήλωση των Εικόνων (843) και το τέλος της Εικονομαχίας, την εμπρόσθια όψη των σφραγίδων αυτών καταλαμβάνει η παράσταση της Θεοτόκου, αρχικά στον τύπο της Οδηγήτριας και αργότερα σε αυτόν της Πλατυτέρας.

Γ. Τα μολυβδόβουλλα με λατινικές ή δίγλωσσες (ελληνικές και λατινικές) επιγραφές και μονογραφήματα

Αυτά αποτελούν μίαν ενδιαφέρουσα κατηγορία σφραγίδων. Χρονολογούνται κατά την γοητευτική περίοδο της μετατροπής της αυτοκρατορίας από ρωμαϊκή σε βυζαντινή, και του σταδιακού εξελληνισμού του πολιτισμού της, δηλαδή μέχρι και τις αρχές του 7ου αι. Τα δίγλωσσα μολυβδόβουλλα καλούνται και δίπτυχα.

Δ. Τα μολυβδόβουλλα με δυο μονογραφήματα (στην εμπρόσθια και στην οπίσθια όψη)

Το ένα μονογράφημα αναλύεται στο όνομα και το δεύτερο στον τίτλο ή το αξίωμα του κατόχου της βούλλας. Στην κατηγορία αυτή απαντούν δυο τύποι. Αυτός με το τετράγωνο μονογράφημα (αναπτύσσεται γύρω από και εντός γράμματος τετραγώνου σχήματος, όπως τα Η, Μ, Ν ή Π) είναι πολύ δημοφιλής τον 5ο αι., αλλά από τον 6ο αι. κερδίζει έδαφος ο τύπος με το σταυροειδές (οι χαρακτήρες αναπτύσσονται στις κεραίες και τα διάχωρα του σταυρού), το οποίο κυριαρχεί πλέον στον 7ο αι. και γενικεύεται κατά την Εικονομαχία. Τα μονογραφήματα με καλλιγραφικά και διακοσμητικά στοιχεία γίνονται πολύ αγαπητά κατά τον 13ο αι. Η ορθή ανάλυση ενός μονογραφήματος είναι μία δύσκολη διαδικασία, που απαιτεί μακρόχρονη εξάσκηση και… φαντασία, καθώς η ποικιλία είναι ανεξάντλητη.

Ε. Τα Μολυβδόβουλλα με ένα μονογράφημα

Είναι μία πρώιμη χρονολογικά (6ος-7ος αι.) κατηγορία σφραγίδων, οι οποίες φέρουν στην μία όψη μονογράφημα, που αναλύεται στο όνομα του κατόχου της βούλλας, και στην άλλη όψη επιγραφή, που είναι είτε επίκληση, είτε το αξίωμα ή ο τίτλος του προσώπου.

ΣΤ. Τα Μολυβδόβουλλα με σταυροειδές μονογράφημα επικλήσεως

Αποτελούν μία από τις πιο πολυπληθείς κατηγορίες σφραγίδων και χρονολογούνται από τον 8ο έως τις αρχές του 11ου αι. Το σταυροειδές μονογράφημα επικλήσεως αναλύεται σε: Κύριε ή Θεοτόκε, βοήθει, και στα διάχωρα του σταυρού αναπτύσσεται η επιγραφή ΤΩ ΣΥΩ ΔΟΥ ΛΩ.

Ζ. Τα Μολυβδόβουλλα με παράσταση

Την μία όψη καταλαμβάνει θείο ή άγιο πρόσωπο ή παράσταση, ενώ την άλλη το

όνομα και τα υπόλοιπα στοιχεία του κατόχου. Εμφανίζονται από τον 6ο αι. και διατηρούνται ώς το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Η. Τα Μολυβδόβουλλα με παραστάσεις αετών

Είναι επίσης σχετικά πρώϊμα και χρονολογούνται από το β΄ μισό του 6ου αι. μέχρι το β΄ μισό του 8ου αι. Ο αετός αποτελεί σύμβολο κυριαρχίας από τον καιρό του Αλεξάνδρου και μετέπειτα ισχυρό ρωμαϊκό έμβλημα. Φυσικά, όπως όλα τα παγανιστικά σύμβολα, τα οποία στο πνεύμα του συγκρητισμού ενστερνίζεται το Βυζάντιο, παίρνει τώρα διαφορετικό νόημα και συμβολισμό. Ο αετός μετατρέπεται σε σύμβολο αναγεννήσεως ή ακόμη και της μορφής του Χριστού. Το θέμα αρχίζει να εκλείπει μετά την Πενθέκτη Σύνοδο του 692, όταν και ρητώς απαγορεύεται η χρήση κάθε συμβολικής αναπαράστασης του Χριστού. Οριστικά, ωστόσο, εγκαταλείπεται μετά την Εικονομαχία.

Θ. Τα έμμετρα Μολυβδόβουλλα

Απαντούν από τον 10ο αι. και οι επιγραφές σε αυτά γράφονται σε ιαμβικό τρίμετρο ή πεντάμετρο και στον αγαπητό στους Βυζαντινούς πολιτικό στίχο. Αρχικά χρησιμοποιούνταν ο δωδεκασύλλαβος και αργότερα ο δεκαπεντασύλλαβος στίχος. Ο πατέρας Vitalien Laurent,, κορυφαίος βυζαντινολόγος και σφραγιδολόγος και ο βασικότερος μελετητής των έμμετρων μολυβδοβούλλων, υποστηρίζει ότι αποτελούν ελληνική επίδραση και τα συνδέει με την εποχή του Φωτίου και του Λέοντος ΣΤ΄, δηλαδή με την Μακεδονική λεγόμενη Αναγέννηση.

Ι. Τα ανώνυμα μολυβδόβουλλα

Αποτελούν μία κατηγορία σφραγίδων με ξεχωριστό ενδιαφέρον. Οι βούλλες αυτές φέρουν μόνον παραστάσεις ή επιγραφές επίκλησης, χωρίς καμία αναφορά στα στοιχεία (όνομα, επώνυμο, τίτλος, αξίωμα) του κατόχου τους. Στην ιδιωτική αλληλογραφία σκοπίμως κάποιες φορές παραλείπονταν τα στοιχεία του αποστολέα, ως προσπάθεια απόκρυψης της ταυτότητάς του. Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ανώνυμες σφραγίδες, οι οποίες παρακινούν τον αποδέκτη να ανακαλύψει την ταυτότητα του αποστολέα, αφού διαβάσει το έγγραφο. Μερικές χαρακτηριστικές επιγραφές αυτής της ομάδας είναι: «Τίνος σφραγίζω τάς γραφάς και τάς κρίσεις αύτη προδήλως η γραφή προδεικνύει», «Εκ της γραφής γνώριζε τον γεγραφότα» ή «Ού σφραγίς ειμι την γραφήν γνώσει βλέπων». Ανώνυμες σφραγίδες χρησιμοποιούσαν για την αλληλογραφία τους και οι μή εγγράμματοι Βυζαντινοί, οι οποίοι απευθύνονταν για την σύνταξη των επιστολών τους σε επαγγελματίες γραφείς.

ΙΑ. Τα Μολυβδόβουλλα των κομμερκίων και των κομμερκιαρίων

Χρονολογούνται από το β΄ μισό του 6ου αι. έως τα μέσα του 9ου αι. Το κομμέρκιον ήταν κατά την πρώτη και μέση βυζαντινή περίοδο τόσον ο τελωνειακός σταθμός μίας πόλεως ή μίας εκτεταμένης περιοχής της μεθορίου, όσον και αυτός καθ' αυτός ο «υπέρ πρασίμων φορτίων παρεχόμενος κανών», ο κύριος δηλαδή φόρος, ο οποίος άλλοτε αντιστοιχούσε προς τον τελωνειακό δασμό και άλλοτε αντιπροσώπευε τον επιβαλλόμενο φόρο επιτηδεύματος. Τα κομμέρκια, με αρμοδιότητες εισπράξεως φόρων, ελέγχου του εμπορίου, οργάνωσης εμπορίας ανδραπόδων και παραγωγής μονοπωλιακών ειδών, στελεχώνονταν από κρατικούς αξιωματούχους. Οι κομμερκιάριοι ήταν οι επικεφαλής των υπηρεσιών των κομμερκίων. Το δικαίωμα απεικόνισης της μορφής του αυτοκράτορος στις μολύβδινες βούλλες τους αποδεικνύει την υψηλή τους θέση στην ιεραρχία της βυζαντινής διοίκησης και το κύρος τους, δεδομένου ότι τα κομμέρκια ήταν η βασική πηγή αντλήσεως εσόδων για την Αυτοκρατορία.

Παρ. Το παρόν άρθρο δημοσιεύθηκε στο τεύχος Νο 20 του περιοδικού «ΠΕΜΠΤΟΥΣΙΑ» (Απρίλιος – Ιούλιος 2006)